

BARBARKA

**MIEJSCE NIEMIECKICH EGZEKUCJI POLAKÓW
Z TORUNIA I OKOLIC**

Biblioteka Fundacji „Archiwum Pomorskie AK”
w Toruniu

Tom LV

Komitet Redakcyjny Biblioteki

Przewodniczący
ANDRZEJ TOMCZAK

Członkowie
BOGDAN CHRZANOWSKI, SYLWIA GROCHOWINA
JAN SZILING

Sekretarz
KATARZYNA MINCZYKOWSKA

Pozycja dotowana przez

Radę Ochrony Pamięci
Walk i Męczeństwa w Warszawie
www.radaopwim.gov.pl

Urząd Miasta Torunia
www.torun.pl

Sylwia Grochowina, Jan Sziling

BARBARKA

MIEJSCE NIEMIECKICH EGZEKUCJI POLAKÓW

Z TORUNIA I OKOLIC

(PAŹDZIERNIK–GRUDZIEŃ 1939)

Fundacja Generala Elżbiety Zawackiej.
Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej
oraz Wojskowej Służby Polek

Toruń 2009

Projekt okładki i opracowanie graficzne
ZUZANNA FILARSKA

Redaktor prowadzący
KATARZYNA MINCZYKOWSKA

Adiustacja i korekty
ANETA DĄBROWSKA-KORZUS

Tłumaczenia z języka niemieckiego
SYLWIA GROCHOWINA, JAN SZILING

Fotografie zaprezentowane w tomie pochodzą ze zbiorów
Archiwum Państwowego w Toruniu, Zuzanny Filarskiej
i Michała Kunickiego

Printed in Poland
© Fundacja General Elżbiety Zawackiej.
Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej
oraz Wojskowej Służby Polek.
Sylwia Grochowina, Jan Sziling
Toruń 2009

ISBN 978-83-88693-22-9

Skład: WENA, 503 892 359
Druk: Druk-Tor, ul. Nieszawska 33,
87-100 Toruń, tel.: 56/678 10 19

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Słowo wstępne Prezydenta Miasta Torunia	13

Część I

Wykazy Pomordowanych	15
Wykaz nr 1: Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.	17
Wykaz nr 2: Polacy, których śmierć w lasach Barbarki nie została w pełni udokumentowana	36
Wykaz nr 3: Polacy, którzy nie zginęli w lasach Barbarki (nazwiska ich figurują we wcześniejszych spisach pomordowanych)	38

Część II

Dokumenty polskie z lat 1945–1946 oraz z roku 1969	43
Dokument nr 1: Sprawozdanie sędziego Leona Gaydy z dnia 28 IV 1969 r. z załącznikiem	45
Dokument nr 2: Sprawozdanie z oględzin grobów Barbarki w dniu 19 VI 1945 r.	81
Dokument nr 3: Protokół z oględzin grobów Barbarki z dnia 24 IX 1945 r.	83
Dokument nr 4: Protokół z ekshumacji z dnia 19 X 1946 r.	85

Część III

Dokumenty niemieckie z lat 1939–1940	93
Dokument nr 5: Lista aresztowanych i przetrzymywanych w „Okraǳaku” Polaków sporządzona przez okupacyjne władze niemieckie we wrześniu 1939 r.	95
Dokument nr 6: Rozkaz nr 1 komendanta policji ochronnej Dreiera z dnia 16 X 1939 r.	105
Dokument nr 7: Rozkaz nr 3 komendanta policji ochronnej Dreiera z dnia 18 X 1939 r.	110
Dokument nr 8: Rozkaz nr 4 komendanta policji ochronnej Dreiera z dnia 19 X 1939 r.	113
Dokument nr 9: Pismo gestapo toruńskiego z dnia 20 III 1940 r. dotyczące wysiedlenia rodzin zamordowanych Polaków	115

Część IV

Dokumentacja fotograficzna	117
Bibliografia	127
Zusammenfassung (Wojciech Szreniowski)	131
Summary (Michał Targowski)	132

WSTĘP

W pierwszej połowie 1939 r. władze Trzeciej Rzeszy rozpoczęły bezpośrednie przygotowania do agresji militarnej na Polskę opatrzone kryptonimem „Fall Weiss”. Dnia 1 września 1939 r. o godz. 4.45 niemieckie siły zbrojne bez wypowiedzenia wojny zaatakowały państwo polskie z powietrza, lądu i morza. Po Anschlussie Austrii, opanowaniu Czechosłowacji i zagarnięciu litewskiego autonomicznego okręgu Kłajpedy, był to kolejny krok w realizacji hitlerowskiej polityki agresji, zdobywania hegemonii i „przestrzeni życiowej” (*Lebensraum*) w Europie.

Po kilkutygodniowych walkach wojska niemieckie zajęły prawie połowę obszaru Rzeczypospolitej – 188 705 km² (w listopadzie 1939 r. 752 km² przekazano Słowacji). Dekretem Hitlera z 8 października 1939 r. polskie ziemie zachodnie i północne wcielono do Trzeciej Rzeszy, dzieląc je na następujące jednostki administracyjne: Reichsgau Danzig-Westpreussen (Okręg Rzeszy Gdańsk–Prusy Zachodnie), Reichsgau Wartheland (Okręg Rzeszy Kraj Warty), Regierungsbezirk Kattowitz (Rejencja Katowicka), Regierungsbezirk Zichenau (Rejencja Ciechanowska). Dekret Hitlera z 12 października 1939 r. utworzył na terenach Polski środkowej i południowo-wschodniej jednostkę administracyjną pod nazwą Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete (Generalne Gubernatorstwo dla zajętych polskich terenów), a zarządzenie Hansa Franka z 24 lipca 1940 r. zmieniło nazwę na Generalgouvernement.

Dnia 17 września 1939 r. agresji na Polskę dokonały siły zbrojne ZSRR i zajęły one wschodnie obszary Rzeczypospolitej o powierzchni 201 015 km² (w październiku 1939 r. rząd sowiecki przekazał 8336 km² Litwie). Decyzjami Rady Najwyższej ZSRR z 1 i 2 listopada 1939 r. okupowane terytoria RP zostały włączone do państwa sowieckiego.

Zasadniczym celem niemieckich władz okupacyjnych wobec polskich ziem wcielonych do Trzeciej Rzeszy była ich całkowita i możliwie szybka germanizacja. Polityka germanizacyjna zakładała w pierwszej kolejności usunięcie z tych terenów polskiej

warstwy przywódczej, polskiej inteligencji, która według narodowych socjalistów byłaby istotną przeszkodą w urzeczywistnieniu ich planów. Akcja eksterminacyjna, nazwana przez Hitlera „politycznym oczyszczeniem przedpoła” (politische Flurbereinigung), objęła i inne warstwy polskiego społeczeństwa: robotników, rolników i rzemieślników. Aresztowania i egzekucje odbywały się już w pierwszych dniach września 1939 r. i dokonywane były przez oddziały Wehrmachtu oraz grupy operacyjne policji bezpieczeństwa.

Do Torunia oddziały Wehrmachtu wkroczyły 7 września 1939 r. i rozpoczęła się wówczas trwająca 1974 dni niemiecka okupacja miasta. Pierwsze aresztowania Polaków w Toruniu i powiecie nastąpiły w dniach 8–9 września 1939 r. i miały charakter przewencyjny oraz zastraszający. Niemieckie władze policyjne aresztowały wówczas kilkudziesięciu Polaków jako zakładników i wszystkich osadzono w przedwojennym więzieniu przy ul. Piękary 53 (tzw. Okrągłak). Znane są nazwiska 282 uwięzionych we wrześniu 1939 r. w „Okrągłaku”, w tym 265 mężczyzn i 17 kobiet (zob. dok. nr 5), ale pochodzili oni nie tylko z Torunia i okolic. Wśród aresztowanych najliczniejszą grupą zawodową byli robotnicy (114), następnie rolnicy (40) oraz kupcy (10). W „Okrągłaku” przetrzymywano także przez kilka dni sześciu toruńskich redemptorystów oraz, nieodnotowanych w spisie, księży parafialnych. Aresztowani byli w gestii gestapo, Wehrmachtu, względnie policji kryminalnej i porządkowej.

Część więźniów zwolniono w różnym czasie, po czym w październiku 1939 r. wielu z nich aresztowano ponownie. W „Okrągłaku” były wypadki uśmiercania więźniów – między innymi dnia 15 września 1939 r. zamordowany został Ludwik Makowski – mistrz krawiecki, członek Polskiej Rady Ludowej i Tajnej Organizacji Wojskowej Pomorza, radny, prezes Pomorskiego Związku Śpiewaczego, działacz Bractwa Strzeleckiego i Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, 4 września 1939 r. mianowany przez prezydenta Torunia Leona Raszeję komendantem Straży Obywatelskiej.

Niemieckie organa policyjne przy wsparciu oddziałów Wehrmachtu i Selbstschutzu przeprowadziły we wrześniu i październiku 1939 r. we wszystkich powiatach Pomorza Gdańskiego masowe aresztowania ludności polskiej. W Toruniu i powiecie toruńskim nastąpiły one w dniach 17–21 października i były połączone z przeszukiwaniami mieszkań (zob. dok. nr 1 i 6–8). Do stycznia 1940 r. centralnym obozem dla przetrzymywania aresztowanych wówczas

Polaków był Fort VII, położony na obrzeżach miasta u zbiegu ulic Polnej i Szosy Okrężnej. Ogółem było tam uwięzionych najmniej 1200 Polaków. Około 600 z nich zginęło w masowych egzekucjach od 28 października do 6 grudnia 1939 r. w podtoruńskim lesie Barbarka (zob. dok. nr 1). W przygotowanej w ostatnich dniach października 1939 r. informacji dla Komisarza Miasta Kiesslinga jest m.in. następujący fragment: „Fort »Fryderyk Wielki«. Fort służy obecnie jako obóz koncentracyjny dla 1000 więźniów cywilnych (w większości członkowie inteligencji polskiej)”.

Trud ustalenia nazwisk ofiar podjęli dotychczas: Leon Gayda (zob. dok. nr 1), a wyniki jego pracy opublikowali Czesław Sobeci i Tadeusz Jaszowski (zob. bibliografia), Włodzimierz Jastrzębski (zob. bibliografia) oraz Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce w publikacji z 1983 r. (zob. bibliografia). Na przygotowanych przez nich imiennych listach rozstrzelanych Polaków w lesie Barbarka figurują także osoby zamordowane w innych miejscach i w innym czasie, a także osoby, które zmarły po wojnie.

Autorzy niniejszej publikacji na podstawie dotychczasowych ustaleń, a przede wszystkim kwerendy archiwalnej, poddali weryfikacji ww. wykazy Polaków pomordowanych przez niemiecką policję i Selbstschutz w lesie Barbarka jesienią 1939 r. Skorygowaliśmy więc w odniesieniu do wielu ofiar dane osobowe (pisownie nazwisk, imiona, rok urodzenia, zawody i miejsca zamieszkania) oraz uzupełniliśmy listę ofiar o około 50 osób, które nie figurują we wcześniejszych wykazach.

W sumie przygotowana przez nas lista ofiar obejmuje 298 Polaków (w tym 15 kobiet), którzy ponieśli śmierć jesienią 1939 r. w masowych egzekucjach w lesie Barbarka. Dostępny materiał archiwalny oraz dotychczasowe informacje od rodzin nie pozwalają na sporządzenie pełnej listy pomordowanych.

Wśród ustalonych ofiar Barbarki najliczniejszą grupę zawodową stanowili rolnicy (91), następnie robotnicy (58), rzemieślnicy (36), nauczyciele (31), kolejarze (17) i pracownicy umysłowi (15). Wielu pomordowanych było zaangażowanych w polskim ruchu niepodległościowym w okresie I wojny światowej, a w wolnej Polsce działało aktywnie w życiu publicznym, pełniąc funkcje w administracji państwowej, samorządach, organizacjach i stowarzyszeniach. Między innymi wielu rolników pełniło funkcje sołtysów i wójtów, inni byli radnymi bądź działali w lokalnych strukturach politycznych, jak i zawodowych. W tym charakterze stanowili oni dla niemieckiego okupanta „polską warstwę przywódczą”. Aresz-

towani byli przez członków Selbstschutzu także Polacy z powodów osobistych – konfliktów w okresie przedwojennym.

Wśród pomordowanych w lesie Barbarka byli małżonkowie (Maria i Leon Gabryelewiczowie, Cecylia i Iwan Szejnowie, Helena i Bolesław Tułodzieccy), ojciec i synowie (Jan Wachała i syn, Franciszek Wienczek i synowie, Wilmanowiczowie), jak i bracia (Aleksander, Bolesław i Franciszek Chachowscy, Benedykt i Bronisław Olszewscy, Ksawery i Leon Zagaccy). Wiek rozstrzelanych wahał się od kilkunastu lat do siedemdziesięciu. Najmłodszą zamordowaną osobą był Jan Kotlarek, który według informacji jego ojca Józefa z 1945 r. urodził się 27 grudnia 1927 r. i został „zamordowany przez gestapo w 1939 r. w lesie Barbarka”, zaś najstarszą osobą był Jan Brzeski urodzony w 1867 r. Ogółem urodzonych w 1900 r. i młodszych było 145, natomiast urodzonych w 1899 i wcześniej było 127.

Uwzględniając miejsce zamieszkania ofiar Barbarki ustalono, że najwięcej pomordowanych było mieszkańcami Torunia – 81, Chełmży – 32, Brzeczek – 13, Grębocina, Skąpego, Skłudzewa i Złotorii – po 10, Gostkowa i Zelgna – po 9, Grzywny – 8, Brzozy i Czarnowa – po 7 oraz Kamionek, Łubianki i Toporzyska – po 6. Pozostali pomordowani pochodzili z 44 miejscowości.

Weryfikując materiał dotyczący zbrodni niemieckich w lasach Barbarki, autorzy przygotowali również dwa wykazy: wykaz Polaków, których śmierć w lasach Barbarki nie została w pełni udokumentowana (33 osoby), oraz wykaz Polaków, którzy nie zginęli w lasach Barbarki, a ich nazwiska figurują we wcześniejszych spisach osób tam pomordowanych (29 osób).

W 1944 r. Niemcy usiłowali zatrzeć ślady swoich zbrodni i odkopali mogiły na Barbarce, pałac zwłoki pomordowanych. Podczas oględzin miejsc mordu w lesie Barbarka przeprowadzonych w dniach 24 września 1945 r. i 19 października 1946 r. przez pracownika Zarządu Miejskiego R. Przybojewskiego oraz sędziego grodzkiego Mariana Wilewskiego, zarazem kierownika Toruńskiej Delegatury do Badania Zbrodni Niemieckich w Bydgoszczy (zob. dok. nr 2–4) odkryto masowe mogiły, a tylko w jednej zachowało się 87 ciał. Ekshumowano je i pochowano na cmentarzu przy ul. Grudziądzkiej w Toruniu.

Podtoruńskie lasy Barbarki to miejsce, które podczas II wojny światowej tragicznie zapisało się zarówno w historii miasta, jak i całego Pomorza. W wyniku zaplanowanej oraz konsekwentnie realizowanej przez niemieckie władze okupacyjne akcji eksterminacyjnej życie straciło tam wielu Polaków. Ich pamięci poświęco-

ne są zorganizowane przez władze miasta Torunia uroczystości z okazji 70. rocznicy egzekucji ludności polskiej przez niemieckie oddziały policyjne na Barbarce. Niniejsza publikacja wpisuje się w obchody tej tragicznej rocznicy. Wierzymy, że przyczyni się do utrwalenia w pamięci wielu osób miejsca, obok którego nie można przejść obojętnie, ponieważ jest świadkiem jakże bolesnej historii naszego miasta i regionu – martyrologii Polaków z Torunia i okolic jesienią 1939 r.

Zamieszczone w niniejszej publikacji dokumenty pochodzą ze zbiorów Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Bydgoszczy oraz Archiwów Państwowych w Bydgoszczy i Toruniu. Wytworzone zostały one przez okupacyjne władze niemieckie oraz po zakończeniu wojny przez władze polskie, które prowadziły śledztwo w sprawie zbrodni niemieckich w lasach Barbarki. Treść dokumentów oddano wiernie, w pełnym i oryginalnym brzmieniu. Dokumenty niemieckie zostały przez autorów przetłumaczone, jednakże nie korygowano błędnej często pisowni polskich nazwisk i podano je w formie występującej w oryginale. Dokumenty opatrzone zostały przez wydawców przypisami rzeczowymi.

Część I zawiera zweryfikowane i nowo ustalone przez autorów publikacji nazwiska pomordowanych na Barbarce; w części II zamieszczone zostało sprawozdanie sędziego L. Gaydy z przeprowadzonego śledztwa w sprawie zbrodni niemieckich w Toruniu i powiecie jesienią 1939 r. oraz protokoły oględzin grobów; w III części publikujemy pięć dokumentów niemieckich obrazujących akcję eksterminacji ludności polskiej. Dokumenty, z wyjątkiem dok. nr 6, nie były dotąd publikowane. Pracę zamykają fotografie z ekshumacji zwłok pomordowanych Polaków w lesie Barbarka.

Za życzliwe wsparcie prowadzonych badań autorzy pragną serdecznie podziękować następującym osobom: Pani Dyrektor Archiwum Państwowego w Toruniu Beacie Herdzin za nieodpłatne udostępnienie na potrzeby niniejszej publikacji materiału fotograficznego oraz Panu Wiesławowi Dobrzańskiemu z Oddziału II tegoż Archiwum, Dyrektorowi Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej ks. kan. Dariuszowi Aniołkowskiemu, Panu Andrzejowi Huniewiczowi z Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy oraz prokuratorowi Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy Mieczysławowi Górze, Panom Stanisławowi Błażejewskiemu i Krzysztofowi Halickiemu z Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, Pani Agnieszce Kłysz z Państwowego Muzeum Stutthof w Sztutowie, Pani Ewie Orłowskiej z Urzędu Stanu Cywilnego w Toruniu oraz Pani

Bogumile Wilczyńskiej z Urzędu Stanu Cywilnego w Chełmży. Wyrazy szczególnej wdzięczności autorzy kierują do rodzin i znajomych osób pomordowanych na Barbarce, którzy odpowiadając na apel zamieszczony na łamach prasy regionalnej („Nowości” oraz dodatek lokalny „Gazety Wyborczej”), uzupełnili dane osobowe. Podziękować chcemy również Pani Grażynie Kaczyńskiej-Koska, która skrupulatnie gromadziła wszystkie napływające do Urzędu Miasta Torunia informacje na temat niemieckich egzekucji w lasach Barbarki.

prof. dr hab. Jan Sziling
dr Sylvia Grochowina